

Hynek Jůn: *Moc, pomoc a bezmoc*

Praha, Portál 2010, 141 s.

Publikace se zabývá strategiemi zvládání problémových situací při práci s lidmi s mentální retardací či autismem. Autorem je člověk bezpochyby povoláný. Hynek Jůn má zkušenosti z přímé práce s klienty, z oblasti řízení služeb (ředitel Asociace pomáhající lidem s autismem APLA Praha) a je i uznávaným lektorem a supervizorem v oblasti problémového chování. Text je určen všem, kteří v oboru pracují v přímé péči, jako supervizoři nebo na různých manažerských pozicích. A obsah je srozumitelný i těm, kteří nemilují složité teoretické koncepty, není však banální, takže jej ocení také zkušení praktici.

Kniha je napsaná srozumitelným jazykem. Všechny důležité myšlenky jsou dokumentovány na konkrétních příkladech. Výsledkem je napínavé čtení, plné pozoruhodných útržků příběhů z prostředí služeb pro lidi s postižením. Oceňuji, jak málo autor používá těžkopádný žargon standardů kvality sociálních služeb. Přitom celý text se ke kvalitě a účinnosti pomoci jednoznačně vztahuje.

Na úvod autor vysvětluje pojem problémového chování. Příklání se k jednoduché definici: *Problémové chování je jakékoliv chování, které personál vyhodnocuje jako problémové*. Následně představuje Jůn koncept uceleného terapeutického přístupu, přičemž terapií má na mysli nejen psychoterapeutické intervence, ale jakoukoliv profesionální činnost, jejímž cílem je pomoci klientovi. Pokud se setkáme s problémovým chováním, existují podle něj vždy tři možné přístupy: *terapie klienta, terapie personálu a terapie organizace*. Převažující trénink pracovníků v sociálních službách je zaměřen na strategie, jak ovlivňovat chování klientů. Jůn doporučuje uvažovat obráceně, tedy primárně o možnostech změny chování personálu (*terapie personálu*) a o změnách na úrovni organizace péče, kterým může být prostorové uspořádání – stavba plotu, změna denního

programu, vnitřních pravidel apod. (*terapie organizace*). Klasická *terapie klienta* přichází až jako třetí v řadě. Argumentem pro tento postup je skutečnost, že lidé s handicapem žijící v pobytových službách vstupují do terapeutického procesu často nedobrovolně. Tato nedobrovolnost má potom dva důsledky. Snižuje se pravděpodobnost úspěchu a vyvstávají etická dilemata – personál usiluje o změny v chování klienta, které ale nejsou jím vyžádány.

Dále se autor podrobně věnuje možnostem zvládání fyzické agrese. Používá metaforu kyvadla, které se pohybuje po kruhu ve fázích rozčilující, agresivní a zklidňující. Pro každou fázi incidentu se pracovníkům nabízejí různé strategie, jak situaci zvládnout.

V následující kapitole „Prevence, terapeutické následky a krizové následky“ autor upozorňuje, že při řešení incidentů je účelné rozlišit terapeutické a krizové intervence. Jde o to, že v krizové situaci můžeme volit více terapeutické postupy s ambicí na budoucí změnu chování klienta, nebo se zaměřit na minimalizaci škod na zdraví a majetku – potom se jedná o krizovou intervenci. Jůn zde konstatuje, že terapeutické postupy jsou samozřejmě lepší variantou, ale někdy nezbyvá, než se omezit na záchranu života, zdraví či majetku.

Praktické využití konceptů kognitivně behaviorální psychoterapie představuje autor v kapitole nazvané „Kognitivní události, kognitivní procesy, kognitivní schémata“. Způsob, jakým vyhodnotíme situaci, má přímý vliv na její emoční prožívání. Stejná situace vyvolává v různých lidech různé emoce a v důsledku toho se také velmi liší reakce na situaci. Například klient s mentálním handicapem onanující na chodbě zařízení vyvolá v jednom pracovníkovi pobouření a vztek a následné restriktivní jednání. V jiném pracovníkovi může stejná situace vzbudit radost, že klient se chová normálně či udělal pokrok v oblasti sexuality. Následné jednání takového pracovníka bude vůči klientovi vstřícné. Na řadě dal-

ších konkrétních situací autor rozvíjí známou *teorii kognitivní disonance* s důrazem na její využitelnost pro pochopení chování klientů i pomáhajících pracovníků. K této výkladové části lze přiřadit i kapitoly týkající se *efektu pořadí* (o klientovi si činíme úsudek zpravidla podle prvních informací, které o něm získáme například prostřednictvím spisové dokumentace) a *základní atribuční chyby* (při problémovém chování podceňujeme vliv situace a předpokládáme, že je vyvoláno určitou vlastností jedince).

Poslední kapitola vychází ze supervizní a konzultantské praxe autora. Píše se v ní o nejčastějších „mýtech“, které panují mezi pracovníky v sociálních službách. Mýtem může být „Můj dospělý klient s mentálním handicapem je dítě, protože myslí jako dítě“, „Musím plnit přání rodičů klienta“ nebo „Nesmím být bezmocný, jakmile ukážu před klientem svoji bezmoc, ztratím autoritu“. Tyto i podobné mýty jsou následně pečlivě popsány a vyvráceny. Z kontextu vyplývá, že mýtem v tomto případě rozumí autor nežádoucí postoje personálu, které výrazně komplikují terapeutický proces.

Autor na řadě míst ukazuje, jak je dichotomie normalita vs. problémovost odlišně definována v různých sociálních a zdravotnických zařízeních. Sociální služby se dynamicky rozvíjejí od roku 1989. V roce 2007 vstoupil v platnost dlouho připravovaný zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb. a současně i standardy kvality sociálních služeb jako součást vyhlášky č. 505/2006 Sb., přičemž v obou těchto normách je jasný důraz na plnoprávné postavení klientů, ochranu jejich práv a důstojnosti ve vztahu k poskytovatelům služeb. Přesto se dle Jůna praxe v jednotlivých organizacích podstatně různí. S odkazem na Douglassa C. Northa bychom tuto situaci mohli vnímat jako probíhající institucionální změnu. Aktuálně došlo sice ke změně zákonných norem, ale proces změny neformálních zvyků, přístupů a postojů uvnitř

organizací probíhá mnohem pomaleji – a nerovnoměrně.

V současnosti dochází k těžko přehlédnutelným změnám v péči o osoby s postižením. Ministerstvo práce realizuje transformační projekt podpořený EU, ve kterém je zapojeno 32 zařízení a jehož cílem je přemístit část klientů do nově zřízených neústavních služeb. Staví se desítky chráněných bytů, urychleně se budují ambulantní a terénní služby. V publikaci se nikde o této transformaci přímo nehovoří. Jako by se autor úzkostlivě vyhýbal jednoznačným politickým výrokům nebo celkovému negativnímu hodnocení ústavních služeb pro lidi s handicapem.

Při pozornějším čtení je však kniha plná konkrétních příkladů, ve kterých se ukazuje, jak obtížné je kvalitní péče slučitelná s poskytováním služeb ve velkokapacitních zařízeních. Jůn je realista, vidí, že i v ústavech se dá pracovat na zlepšení péče. Zároveň poukazuje na limity, které klade například nedostatečné personální zabezpečení, organizace péče pro velké množství klientů apod. Ve výsledku je tak celá práce o to silnějším argumentem pro transformaci služeb pro lidi s postižením. Jůnův přístup je komplexní. Dá se dovodit, že přemístění klientů z ústavu do méně ústavního prostředí (*terapie organizace*) nemusí samo o sobě přinést kvalitativní změnu v životech klientů, pokud zároveň nedochází k *terapii personálu* (vzdělávání, pravidelné supervize aj.).

Když autor píše o terapii organizace, personálu a klienta, je to přesvědčivé a určitě velmi funkční pro uvažování o jednotlivých případech. Při pohledu zevnějšku tu však jedna úroveň chybí. Připusťme, že jednotlivé pomáhající organizace neexistují ve vzduchoprázdnu. Spojuje je národní legislativní rámec, jejich finanční možnosti se odvíjejí od dotační politiky EU a ministerstva práce. Ale především fungují ve společnosti, která zastává určité postoje k lidem s mentálním handicapem či autistickou poruchou. Zvláště to bude důležité, po-

kud jde o zaměstnávání těchto lidí na otevřeném pracovním trhu – tam je klíčový postoj zaměstnavatele i ostatních zaměstnanců. Jakkoliv osvědčené a kvalitně vedené pomáhající týmy tady budou závislé na společenské atmosféře, míře stigmatizace a diskriminace této skupiny lidí. Pстоje veřejnosti i zaměstnavatelů se ale dají cíleně měnit, například destigmatizačními kampaněmi. Ve smyslu autorova pojetí bychom mohli mluvit o *terapii společnosti*.

Každé pomáhání je vždy úzce spojeno s mocí. Aby se pomoc nestala dobře míněnou manipulací s klientem, je potřeba rozpoznávat a reflektovat mocenské postavení pomáhajícího. To je téma, které brilantně rozvedl již Wolfgang Schmidbauer. Důsledné rozpoznávání mezi pomocí a kontrolou v sociální práci prosazuje například Ivan Úlehla. Zcela rovnoprávný vztah mezi pomáhajícím a klientem je do značné míry ideálem, nicméně má svůj význam jako cílová hodnota. O uplatňování moci autor píše opakovaně, když popisuje konkrétní situace, ve kterých se vyjednává o míře ochrany a samostatnosti. Pokud je naším cílem větší samostatnost klienta, nutně musíme snížit míru jeho ochrany (a tedy i kontroly) ze strany organizace. Pro správný postup je podle Jůna klíčové vyhodnotit *míru přiměřenosti rizika* na straně klienta. Autor ví, že má-li být pomoc účinná, je třeba velmi opatrně užívat moc, která je s postavením pomáhajícího vždy spojená. Skutečnost, že přiznat si určitou míru bezmoci (také by se dalo říct uvědomit si hranice své odpovědnosti) je pro pracovníky v pomáhajících profesích osvobozující, není Jůnovým objevem – je to jeden ze základních psychoterapeutických principů. Ale je to zde dobře a srozumitelně řečeno.

Jednoznačná orientace na srozumitelnost a praktické využití knihy má i své nevýhody. Literatura použitá v textu není zároveň komplexně uvedena na konci publikace. U teoretických konceptů není vždy zřejmé, odkud autor čerpal či zda jde o jeho vlastní výkladový model.

Knihy je především čtivou příručkou pro praktiky, ve které autor staví na svých bohatých zkušenostech získaných v sociálních a zdravotních službách. Doporučit ji lze všem, kteří se zajímají o lidi s mentálním handicapem či autistickou poruchou, o sociální služby a jejich transformaci. Jde zároveň o přesvědčivou ukázkou, jak je psychologická teorie a praxe bezprostředně využitelná v sociálních a zdravotních službách. Přímou v textu není obtížné najít místa, na která by se dalo navázat sociologicky relevantními otázkami: Jak fungují a jak se mění současné pomáhající organizace v ČR? Jak se promítají legislativní změny do praxe sociálních a zdravotních služeb? Do jaké míry se daří naplňovat proklamované cíle, jako je rovnoprávné postavení lidí s postižením? Jací jsou rozhodující aktéři změn? Co tyto změny urychluje a co jim naopak brání?

Pavel Říčan

Michal Kubát: *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi (vybrané otázky)*
Praha, Dokořán 2010, 199 s.

Politická opozice je v rámci společenskovední tvorby, mediálního diskurzu i každodenní společenské debaty velice často skloňovaným pojmem. V rámci demokratického zřízení, které v České republice více než dvacet let existuje, jsme si zvykli považovat opozici v rámci politické arény za samozřejmost.

Opozice je nade vše pochybnost velice důležitým tématem současné politické vědy. Proto je zářející, že v českém politologickém prostředí je jí věnováno poměrně málo pozornosti. Několik málo existujících textů na dané téma navíc vždy mapuje pouze určité aspekty nebo dílčí témata teorie nebo praxe opozice. Recenzovaná publikace Michala Kubáta je tedy vítaným pokusem o systematické uchopení politické opozice, respektive opět jedno možné teore-